

Wychowanie w rodzinach wieloreligijnych jako przedmiot zainteresowań pedagogiki międzykulturowej

Streszczenie: Głównym tematem prezentowanego opracowania uczyniono wychowanie w rodzinach wieloreligijnych jako wątku zakorzenionego w edukacji międzykulturowej i niezmiennie aktualnego ze względu na nieustającą i rosnącą różnorodność oraz ruchliwość społeczną. W niniejszym artykule wyodrębniono dwa główne obszary tematyczne. W pierwszym opisano przypadek rodzin, w których partnerzy wywodzą się z religii chrześcijańskiej oraz muzułmańskiej. W drugim omówiono funkcjonowanie rodzin chrześcijańsko-żydowskich. Na podstawie systematycznego przeglądu literatury starano się odpowiedzieć na następujące pytania: Jakie są strategie wyboru religii przez partnerów tworzących rodzinę dwureligijną?; Jaki jest potencjał i jakie są wyzwania rodzin w kontekście wychowania religijnego?

Szczególnie ważne dla autorek jest zaprezentowanie problematyki wychowania w rodzinach wieloreligijnych w dwóch perspektywach – jako elementu budującego i wzmacniającego rozwój jej członków, a także wyposażającego ich w swoisty kapitał wnoszony do społeczeństwa oraz jako potencjalne wyzwanie i źródło konfliktów rodzinnych. Badań z tego zakresu w polskiej pedagogice nie jest dużo, jednak da się wyodrębnić dominujący temat badawczy związany ze strategiami wychowawczymi, wybierany przez każdego z partnerów i związany z tym zakres negocjowania kompromisów oraz konieczność ustępstw w praktykowaniu obrzędów religijnych. Prezentowana praca ma charakter przeglądowy, wprowadzający do kolejnych rozważań obejmujących problematykę funkcjonowania rodzin niejednorodnych religijnie i wyznaniowo.

Słowa kluczowe: wychowanie, międzykulturowość, małżeństwo mieszane, rodzina wielokulturowa, rodzina wieloreligijna, islam, judaizm

Wprowadzenie

Liczba badań nad małżeństwami i rodzinami wielokulturowymi w Polsce ma tendencję stale rosnącą. Zdecydowanie rzadziej podejmowane są refleksje naukowe dotyczące stricte związków i rodzin międzyreligijnych czy międzywyznaniowych. Możemy odnaleźć w polskiej literaturze przedmiotu badania prowadzone głównie przez dwa ośrodki: białostocki (Nikitorowicz, 1997, 1992; Czykwin, 1997; Sobiecki, 2007) oraz cieszyński (Różańska, 2015, 2000; Urban, 2002; Hruzd-Matuszczyk, 2023, 2012, 2011; Szafrąńska, 2021). Również badacze reprezentujący centralne ośrodki chętnie podejmują ten temat w swoich badaniach, jednak ze względu na historię większych aglomeracji (m.in. Łódź) czy różnorodność kulturową i społeczną (m.in. Kraków), ich dorobek naukowy koncentruje się na nieco innych doświadczeniach małżeństw niejednorodnych, niż małżeństw i rodzin zamieszkujących pogranicza (Sowa-Behtane, 2021, 2014; Cukras-Stelągowska, 2023, 2022, 2020, 2018, 2016; Krawczyk, 2023, 2019).

W naszych rozważaniach za małżeństwo mieszane uznajemy „formalny związek dwojga osób odmiennej płci, różnej narodowości, wywodzących się z odmiennych kręgów kulturowych, religii lub wyznań religijnych. Małżonkowie mają zróżnicowane doświadczenia związane z miejscem pochodzenia, odebranych wychowaniem i przyjętym oraz preferowanym systemem wartości. Małżeństwo mieszane tworzy rodzinę (mieszaną), której jedną z funkcji jest wypracowanie wewnątrzrodzinnego porozumienia pomiędzy współmałżonkami dotyczącego zasad i zakresu przekazywanych potomstwu informacji, wartości i norm społeczno-kulturowych odnoszących się do pochodzenia/kraju/religii/wyznania tworzących ją małżonków. Rodzina mieszana stwarza potomstwu warunki pozwalające kształtować priorytety życiowe dziecka wynikające z odmiennych doświadczeń małżonków lub jednego z nich oraz konstruować własną tożsamość” (Hruzd-Matuszczyk, 2024, s. 73–74). W niniejszym opracowaniu szczególną uwagę poświęcamy odmienności religijnej małżonków tworzących rodzinę niejednorodną – rodzinę wieloreligijną.

W małżeństwach i rodzinach wielokulturowych pojawiają się często różne religie. Wtedy rodzina nie jest tylko wielokulturowa, ale również wieloreligijna. Na przykład małżeństwa polsko-arabskie mają najczęściej charakter dwukulturowy (Polka i Arab) i dwureligijny (katoliczka i muzułmanin), choć zdarzają się także pary wprawdzie dwukulturowe, ale bez różnicy religii

(Stopikowska, 2014). Zatem rodzinę wieloreligijną można zdefiniować jako rodzinę, w której członkowie deklarują przynależność do co najmniej dwóch różnych religii czy związków wyznaniowych. Najczęściej kobieta i mężczyzna tworzący taką rodzinę posiadają odmienne tożsamości religijne. Dzieci zrodzone z tego związku wychowywane są albo w wierze ojca bądź matki, albo w duchu wieloreligijnym, albo bez przekazów religijnych, w duchu ateistycznym (Sowa-Behtane, 2014).

Wychowanie w dwóch religiach należy ujmować z jednej perspektywy jako wzbogacenie rozwoju dziecka, a z drugiej jako wyzwanie i potencjalne źródło konfliktów wychowawczych. Do podstawowych, specyficznych trudności, na które natrafiają małżeństwa mieszane religijnie, Małgorzata Stopikowska (2014) zaliczyła następujące kwestie:

- stosunek do wielożeństwa i rozwodu,
- konflikty wynikające ze sprzecznych wymagań natury religijnej w odniesieniu do wychowania w religii ojca bądź matki,
- komplikacje prawno-majątkowe związane z wpływami religijnego prawa szariatu na prawodawstwo w krajach arabskich,
- specyficzne obrzędy i wymagania natury religijnej współmałżonka,
- wpływ poszczególnych ideologii religijnych na małżonka.

Z kolei Elżbieta Czykwin, badaczka pogranicza katolicko-prawosławnego (1997) wskazała na następujące przeszkody na jakie napotkać może małżeństwo dwuwyznaniowe:

- czynnik doktrynalny, brak jedności eucharystycznej między Kościołem prawosławnym i rzymskokatolickim,
- miejsce zawarcia związku małżeńskiego (kościół/cerkiew/urząd stanu cywilnego),
- ostracyzm społeczny,
- wychowanie religijne dzieci: szczególnie sakramenty chrztu i pierwszej komunii świętej,
- niedzielne nabożeństwa (rezygnacja z udziału/wahadłowo/dzieci chodzą z babcią albo z jednym z rodziców do cerkwi, a z drugim do kościoła),
- terminy obchodzenia świąt: zdarza się, że święta katolickie przypadają w prawosławny post.

Rodziny mieszane religijnie, zgodnie z teorią rozwojową, poszerzają horyzonty poznawcze jej członków, mogą otwierać nowe, ciekawe perspektywy. Jak przekonuje Iwona Kabzińska (1997), w tego typu małżeństwach dochodzi do szczególnego rodzaju kontaktów mających znaczenie dla edukacji mię-

dzykulturowej, ma bowiem miejsce bezpośrednia konfrontacja różnych wzorów zachowań i wartości. W związkach takich zazwyczaj występuje wyższy poziom akceptacji, tolerancji oraz szacunku, więcej możliwości zdobywania wiedzy i umiejętności, wyższy poziom „witalności” życia rodzinnego. Funkcjonowanie w rodzinie wieloreligijnej zapewnia też możliwość pokonania osobistych stereotypów i kreowania postaw otwartości.

Zdając sobie sprawę z obszerności tematu, w poniższym szkicu koncentrujemy się na kwestii rodzin tworzonych przez partnerów o odmiennych religiach. Celem naszego artykułu jest przegląd aktualnych opracowań na temat wychowania w rodzinach chrześcijańsko-muzułmańskich i chrześcijańsko-żydowskich. Przyjętą metodą jest systematyczny przegląd literatury przedmiotu. W rozważaniach poszukujemy odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jakie są strategie wyboru religii przez partnerów tworzących rodzinę dwureligijną?
- Jaki jest potencjał i jakie są wyzwania rodzin w kontekście wychowania religijnego?

Rodziny chrześcijańsko-muzułmańskie

Wychowanie w rodzinach chrześcijańsko-muzułmańskich jest złożonym procesem, który wymaga dużej otwartości, wzajemnego szacunku oraz umiejętności radzenia sobie z różnicami kulturowymi i religijnymi. Tego rodzaju rodziny, będące przykładem międzykulturowych związków, często stają przed wyzwaniem mierzenia się z opinią społeczną na swój temat, wyboru wzorów wychowania w rodzinie i wychowawczych strategii rodzinnych.

Ważną zmienną funkcjonowania małżeństw i rodzin wieloreligijnych są postawy społeczeństwa. Badania sondażowe przeprowadzone przez Joannę Lendzion (2017) wśród 85 studentów pedagogiki – chrześcijan deklarujących wysoki stopień zaangażowania religijnego dotyczą opinii na temat małżeństw chrześcijańsko-muzułmańskich. Większość badanych (51%) nie miało na ten temat zdania, 22,5% było zdecydowanie przeciw, widząc w tym zagrożenie dla chrześcijaństwa. Natomiast według 26,5% studentów małżeństwa te mogą być udane. Ich zdaniem istotne jest partnerstwo i miłość (Lendzion, 2017).

Niewiele jest polskich badań dotyczących funkcjonowania małżeństw chrześcijańsko-muzułmańskich. W badaniach jakościowych realizowanych przez Tomasza Poklepę (2015) wzięło udział 12 osób (7 mężczyzn pochodze-

nia arabskiego oraz 5 Polek). Wszyscy byli mieszkańcami Lublina, żyjącymi w związku z osobą z innego kręgu kulturowego (z Polką albo Arabem). Na podstawie zebranego materiału wskazano trzy grupy ze względu na wyznawaną przez małżonków religię: 1) Sytuacja, w której oboje małżonkowie wyznają tę samą religię (2 przypadki); 2) Sytuacja, w której mąż wyznaje islam, a kobieta jest ateistką (2 przypadki); 3) Sytuacja, w której mąż wyznaje islam, a kobieta chrześcijaństwo (8 przypadków). Paklepa pytał uczestników badań o to, w jakiej religii należy wychować. W świetle jego badań istnieją cztery wzory wychowawcze:

1. **rodzice wychowują swoje dzieci w obydwu religiach.** Wśród badanych, którzy postanowili wychowywać dzieci zarówno w chrześcijaństwie, jak i w duchu islamu panuje przekonanie, iż dzieci powinny mieć możliwość decydowania o tym, jaką religię będą wyznawały w przyszłości,
2. **rodzice wychowują dzieci w duchu islamu,** decyzję tę tłumaczą tym, że zgodnie z islamem dzieci powinny przejąć religię po swoim ojcu. Żony – chrześcijanki godzą się z tym, gdyż zdają sobie sprawę z tego, jak ważne jest to dla ich mężów – muzułmanów,
3. Trzeci wzór to małżeństwa, które jeszcze **nie posiadają dzieci** (głównie mężczyźni deklarują, że **wychowywać je będą w duchu islamu**),
4. małżeństwa, które jeszcze **nie posiadają dzieci, a religia, w której zostanie wychowane dziecko, stanowi nadal kwestię sporną, drażliwą** w związku.

Ewa Sowa-Behtane (2021) również opublikowała badania dotyczące wychowawczych strategii rodzinnych w małżeństwach chrześcijańsko-muzułmańskich. Przeprowadzono je metodą indywidualnych przypadków, techniką wywiadu, narzędziem kwestionariusza wywiadu pogłębionego. Do badań dobrano (metodą śnieżnej kuli) 28 kobiet narodowości polskiej, posiadających mężów muzułmanów. Mężowie badanych kobiet reprezentowali następujące kraje pochodzenia: Egipt (12 osób), Algieria (10 osób), Tunezja (4 osoby) i Maroko (2 osoby). W rezultacie wyróżniono dwie strategie wychowania dwureligijnego:

1. Przy jednoczesnych silnych więziach wewnątrzrodzinnych (zgodność w rodzinie) bądź przy zaburzonych więziach wewnątrzrodzinnych (konflikty w rodzinie). Dwie badane zdecydowały się na wychowanie dzieci w kulturze swojego męża. Jako że same konwertowały na islam, także i dla swoich dzieci wybrały wychowanie w islamie. Przyjęcie nowej religii i nowej kultury spowodowało kapitulację oraz odrzucenie

swojej kultury rdzennej w wychowaniu swoich dzieci. W trzecim przypadku osobą kapitulującą był mąż, który zrezygnował z wychowania dzieci w swojej kulturze i religii.

2. W obydwu kulturach, a ponadto rodzina tworzy na bazie dwóch kultur własne wzory zachowania, tzw. nową, trzecią kulturę. W tej grupie znalazła się zdecydowana większość badanych. W jej obrębie wyróżniono trzy podgrupy. Pierwsza grupa badanych wskazywała na wychowanie w *dwóch kulturach oraz w dwóch religiach*, tak aby dziecko mogło dokonać wyboru religii w przyszłości. Inne badane wskazywały na wychowanie w *dwóch kulturach, ale w jednej religii*. W ramach tej grupy przyporządkowano wypowiedzi do dwóch kategorii. Pierwsza kategoria to wychowanie w islamie, a druga kategoria to dzieci wychowywane w chrześcijaństwie, ale z możliwością wyboru innej religii w przyszłości, obecnie bez nacisku na religię. Przekaz religijny w drugiej kategorii był zdecydowanie mniej zaakcentowany w wychowaniu niż przekaz religii w pierwszej kategorii, w której wychowanie w islamie polega na ścisłym przestrzeganiu zasad tejże religii. Do zasad chrześcijaństwa badane podchodziły bardziej liberalnie i wybiórczo. Ostatnia grupa badanych wskazywała na wychowanie w *dwóch kulturach, ale odrzucenie religii*.

Rodziny chrześcijańsko-muzułmańskie muszą zdecydować, w jaki sposób wprowadzać dzieci w obie religie. Według przytoczonych powyżej badań, część rodzin wybiera wychowanie dziecka w jednej tradycji religijnej, podczas gdy inne starają się połączyć elementy obu. W tym procesie ważne są wspólne wartości obu religii, takie jak miłość, szacunek, uczciwość czy troska o innych. Ważna jest także nauka różnic, czyli wyjaśnianie dzieciom, czym różni się chrześcijaństwo od islamu, ale w sposób budujący tolerancję.

Święta, takie jak Boże Narodzenie czy Wielkanoc (chrześcijańskie) oraz Ramadan czy Eid al-Fitr (muzułmańskie), stają się okazją do nauki o obu tradycjach. W wielu takich rodzinach dzieci biorą udział w obchodach zarówno chrześcijańskich, jak i muzułmańskich, co pozwala im doświadczyć bogactwa obu kultur. W rodzinach chrześcijańsko-muzułmańskich dzieci często uczą się więcej niż jednego języka, co dodatkowo wzbogaca ich rozwój. Na przykład mogą poznawać zarówno język ojczysty jednego z rodziców, jak i język arabski (ważny w islamie, ponieważ Koran jest spisany w tym języku) (Sowa-Behtane, 2021).

Podsumowując, jednym z największych wyzwań jest kształtowanie tożsamości dziecka. Rodzice powinni pomagać dziecku odnaleźć równowagę

między różnymi wpływami kulturowymi i religijnymi, unikając poczucia konfliktu lojalności wobec jednego z rodziców. Ważne jest, aby rodzice prowadzili otwarty dialog zarówno między sobą, jak i z dziećmi na temat wiary, różnic oraz podobieństw między chrześcijaństwem a islamem. Dialog pomaga dzieciom zrozumieć, że różnorodność religijna i kulturowa jest czymś naturalnym i wartościowym. Wychowanie w rodzinach chrześcijańsko-muzułmańskich wymaga dużej elastyczności, wzajemnego zrozumienia oraz gotowości do kompromisów. Kluczowe jest pielęgnowanie wartości, które łączą obie tradycje, oraz nauka akceptacji dla różnic. Takie podejście pozwala dzieciom rozwijać się w atmosferze szacunku i otwartości na różnorodność.

Rodziny chrześcijańsko-żydowskie

Międzypokoleniowy przekaz tradycji religijnych warunkuje przetrwanie narodu żydowskiego w diasporze. Z tego powodu według judaizmu ortodoksyjnego małżeństwa mieszane stanowią zagrożenie dla fundamentów żydowskiej tożsamości i przyczyniają się do rozpadu tradycyjnego życia społecznego. Bardziej liberalne stanowisko prezentuje judaizm reformowany, zachęcając nieżydowskich członków rodziny do konwersji. Jeszcze w drugiej połowie XX wieku małżeństwa mieszane prezentowano w dyskursie dysfunkcji i nieuniknionej asymilacji do kultury dominującej, dopiero w pierwszych dekadach XXI wieku zaczęto akcentować, iż stają się normą społeczną, dobrze wkomponowaną w model zachodniego społeczeństwa wielokulturowego. Małżeństwa mieszane w Stanach Zjednoczonych (głównie żydowsko-chrześcijańskie i żydowsko-ateistyczne) stanowią obecnie ponad połowę związków zawieranych w judaizmie reformowanym, jedną trzecią w judaizmie konserwatywnym i pośród Żydów niereligijnych, najrzadziej zdarzają się wśród Żydów ortodoksyjnych (Cukras-Stelągowska, 2016).

Analiza raportów na temat żydowskich diaspor w Europie wskazuje, że na rozwój tożsamości żydowskiej znaczący wpływ ma posiadanie hałachicznego pochodzenia (żydowskiej matki). Jego brak może powodować wykluczenie dzieci z rodzin mieszanych z życia religijnego. Skutkuje to wycofaniem się z zaangażowania w dalszy rozwój identyfikacji ze społecznością żydowską. Jeśli nie zostanie podjęta decyzja o konwersji, najczęściej nie jest rozwijana tożsamość religijna. W konsekwencji w młodszych generacjach brakuje transmisji dziedzictwa religijnego, a w kolejnych pokoleniach powtarzana jest egzogamia. Żydzi wychowani w rodzinie dwukulturowej często także zawierają małżeństwa poza własną społecznością, a kultury żydowskiej uczą

się dopiero w dorosłym życiu wraz z dziećmi oraz swoimi nie-żydowskimi partnerami (Cukras-Stelągowska, 2018).

Większość polskich Żydów została wychowywana w rodzinach ateistycznych, katolickich lub katolicko-żydowskich. W dorosłym życiu identyfikują się jako Żydzi poprzez osobisty wybór autoidentyfikacyjny (Krawczyk, 2023). Chcąc jednak rozwijać się religijnie, w celu „uwierzytelnienia” własnej tożsamości, decydują się na konwersję. Żydzi mający niehalachiczne pochodzenie poszukują możliwości identyfikacji w judaizmie reformowanym lub rozwijają tożsamość świecką. Z kolei spora część religijnych Żydów urodzonych w naszym kraju wyjeżdża w okresie adolescencji na stałe i osiedla się w Izraelu lub Stanach Zjednoczonych, gdzie dostrzega lepsze możliwości dalszej edukacji religijnej oraz prowadzenia żydowskiego życia, w związkach jednorodnych religijnie. Stawanie się żydowskim rodzicem wymaga w Polsce determinacji w ugruntowywaniu własnej tożsamości oraz znalezieniu partnera we własnym kręgu etnicznym (Cukras-Stelągowska, 2020). Dodajmy, że w Polsce dominują ortodoksyjne gminy żydowskie, trudniej praktykować judaizm reformowany, który jest bardziej przychylny rodzinom dwureligijnym.

Funkcjonowaniu rodzin chrześcijańsko-żydowskim nie poświęcono w Polsce jak dotąd wielu badań. W świetle badań prowadzonych w schemacie jakościowym, na podstawie narracji 12 młodych osób dorosłych pochodzenia żydowskiego dotyczących budowania żydowskiej tożsamości (Krawczyk 2023) ustalono, że część uczestników badań decyduje się na **związki jednokulturowe**, a inni powielają schemat rodziców, tworząc **związki mieszane, najczęściej opierając się na identyfikacji z kulturą żydowską, nie wykluczając** – pomimo deklaracji niewiary – **niektórych ważnych tradycji judaizmu** (np. obchodzenie głównych świąt i szabatu, odwiedzanie synagogi). Podobnie obchodzone są w tych rodzinach święta katolickie, bez nadawania im wymiaru religijnego, traktowane jako spotkanie rodzinne (Krawczyk 2023; Karkowska i Krawczyk, 2021).

W kolejnych badaniach jakościowych, zrealizowanych metodą biograficzną w latach 2018–2022 (15 wywiadów pogłębionych z kobietami i mężczyznami posiadającymi żydowskie korzenie, urodzonym na przełomie lat 70–80. i na początku 90. XX wieku, wychowującymi dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym) skoncentrowano się na problematyce budowania tożsamości oraz przekazie dziedzictwa kulturowego w rodzinie pochodzenia i w rodzinach tworzonych przez młodych Żydów. W tej ostatniej kwestii **dominował model wychowania jednoreligijnego (judaizm) lub w dualizmie kulturowym** (z symbolicznym wprowadzeniem w tradycje religijne), **bardzo**

rzadko występował model wychowywania dzieci w duchu dwóch religii (chrześcijaństwa i judaizmu). „Dominantą kulturową” staje się wówczas kobieta posiadająca żydowskie korzenie, wyznaczająca całej rodzinie nową ścieżkę kulturową i religijną, włączająca do życia żydowskiego instytucjonalnego zarówno dzieci, jak i męża-katolika. Dzięki niej z czasem cała rodzina bierze udział w życiu gminy żydowskiej. W domu wprowadzane są elementy kuchni żydowskiej, wspólne modlitwy, najważniejsze zasady koszerności. Małżeństwa wypracowują porozumienie w kwestii praktyk religijnych (kościół – ojciec i jego rodzina; synagoga – matka lub wspólne uczestnictwo). Obchodzone są zarówno święta katolickie, jak i najważniejsze żydowskie (Jom Kippur, Chanuka, Purim, Pesach). Przy czym warto podkreślić, że celebrowanie świąt i szabatu odbywa się często w domu w sposób raczej symboliczny. Pełne zaangażowanie religijne w zasady judaizmu ortodoksyjnego jest w realiach polskich trudne. Możliwość przestrzegania wymogów całego religijnego obrządku daje rodzinie wspólnotowa celebrowanie w gminie żydowskiej. Religijne wychowanie dualistyczne postrzegane jest przede wszystkim w kategoriach wzbogacenia: jest to bowiem nabywanie wiedzy o judaizmie wśród nie-żydowskich członków rodziny, rozwój świadomości międzykulturowej obu partnerów, nauka otwartości dzieci na różnorodność, nowe zasoby edukacyjne i językowe (język hebrajski) (Cukras-Stelągowska, 2022).

Z tych samych badań wynika także, że dla żydowskich kobiet, niezależnie od stopnia ich religijności, niezwykle istotne jest pielęgnowanie pamięci o żydowskich przodkach, poczucie odpowiedzialności za losy narodu. Ważne jest dla nich, żeby dzieci zyskały wiedzę kulturową i wiedziały, że judaizm jest (może być) również częścią ich tożsamości, stąd starania kobiet o wprowadzenie modelu dualistycznego wychowania. Pragnieniem matek jest kontynuowanie żydowskiej tradycji, jednakże ostateczny wybór identyfikacji kulturowej i religijnej pozostawiają suwerennej decyzji swoich dzieci. Pojawiają się u nich rozterki dotyczące wychowania dwukulturowego/dwureligijnego, pewien rodzaj tęsknoty za rodziną jednorodną kulturowo. Dostrzegane są obszary zagrożenia, przede wszystkim dominacja jednego obszaru kulturowego, nierozumienie ze strony dalszej rodziny, niemożność pogodzenia dogmatów katolickich z żydowskimi (Cukras-Stelągowska, 2023).

Sprzeczne postawy wychowawcze ujawniają się po ślubie (np. presja męża na zakotwiczenie dzieci przede wszystkim w religii chrześcijańskiej, a w reakcji zwrotnej naciski matki na rozwój tożsamości żydowskiej). Jak wskazują badaczki (Krawczyk i Matusiak-Rojek, 2023), są to jednak indywidualne sytuacje rodzinne. Małżonkowie znajdują porozumienie, polegające na stop-

niowym wprowadzaniu dzieci w obie religie, przy czym do chrześcijańskiego obrządku tylko z ojcem. W rezultacie rodzina wybiórczo stosuje się do zasad obu religii, włącza także do swojego życia elementy innych religii, obecne w ich otoczeniu.

Podsumowując, małżeństwa mieszane w społeczności żydowskiej są coraz częstszym zjawiskiem, stając się podmiotem licznych eksploracji zachodnich badaczy. Zdecydowanie rzadziej stają się przedmiotem badań polskich pedagogów. Ponadto w małej polskiej społeczności żydowskiej zdecydowanie rzadziej związki te mają charakter dwureligijny. Nierzadko wychowanie religijne (zarówno chrześcijańskie, jaki i judaistyczne) ogranicza się do symbolicznych praktyk, kulturowej formy celebracji świąt oraz naturalnego i dobrowolnego nabywania nowej wiedzy religijnej przez dzieci i nieżydowskich członków rodziny. Taki model wychowawczy również wymaga obustronnych kompromisów.

Można przyjąć, że deklarowana niereligijność partnerów sprzyja decyzji o zawarciu małżeństwa mieszanego polsko-żydowskiego (Krawczyk, 2019). Z drugiej strony dla polskich Żydów wychowywanych bez zakorzenienia w judaizmie wychowanie dzieci i przekaz tradycji to bardzo ważne wyzwanie. Dualistyczna transmisja wiedzy kulturowej (czasami także treści i praktyk religijnych) staje się jedyną szansą na przetrwanie elementów tradycji żydowskich w rodzinach polsko-żydowskich, w których także żydowscy członkowie rodziny są od kilku pokoleń silnie wrośnięci w kulturę dominującą.

Podsumowanie

W zaprezentowanych przypadkach wychowania w rodzinach wieloreligijnych – mimo oczywistych różnic wynikających z przynależności do odmiennych religii badanych grup i osób – możemy odnaleźć tożsame wątki koncentrujące się wokół kilku zagadnień, wśród których chcemy wyróżnić następujące:

- wychowanie religijne a praktyka religijna członków rodzin wieloreligijnych jako wyzwanie stojące przed członkami rodzin,
- identyfikacja religijna członków rodzin.

W zakresie wychowania religijnego pragniemy podkreślić, że przyjęcie **określonej strategii wychowania** jest jednym z wyzwań stojącym przed rodziną osadzoną w dwóch religiach. W tej kwestii małżeństwa muszą zdecydować o tym, jak wprowadzać swoje potomstwo w życie religijne, mając odmienne doświadczenia, ale również wiedzę i wyobrażenia o duchowej sferze życia. W tym przypadku można wskazać dwie kluczowe strategie wy-

chowania – po pierwsze, koncentrujące się na *jednej religii (asymilacyjna)* lub w drugim przypadku, podejście *dualistyczne*, w którym ważne będzie wychowanie w *dwóch kulturach i dwóch religiach*. Sowa-Behtane dodatkowo wyodrębniła w rodzinach chrześcijańsko-muzułmańskich w ramach tej strategii dwa inne podtypy: wychowanie w dwóch kulturach ale w jednej religii oraz w dwóch kulturach, bez aspektów religijnych (*dwunarodowa*). Warto ponadto podkreślić, że wśród małżeństw katolicko-żydowskich w Polsce strategia dwureligijna zdarza się bardzo rzadko, zazwyczaj wychowanie ma charakter *dwukulturowy z elementami tradycji obu religii*. Wątki religijne są wplatanie w domowe rytuały rodzin niereligijnych z powodu ogromnego szacunku do historii Żydów oraz z uwagi na fakt, że w kulturze żydowskiej trudno oddzielić święta narodowe od religijnych.

Badania wskazują, że rodziny dwureligijne postrzegają dualistyczne wychowanie w kategoriach **potencjału i wzbogacenia dla dzieci**, zwiększenia świadomości społecznej i kulturowej młodego pokolenia, a w przypadku rodzin katolicko-żydowskich również jako szansę odnowienia przedwojennych tradycji żydowskich przodków. Wychowanie w dwóch religiach może być przyczynkiem do rozwoju kompetencji międzykulturowych partnerów oraz poszerzenia horyzontów poznawczych dalszej rodziny.

Decyzja dotycząca wychowania religijnego może być również **wyzwaniem dla małżeństwa i rodziny**, źródłem – omówionych w opracowaniu – sporów rodzinnych, przy czym potencjalnym konfliktem stają się na ogół dopiero po zawarciu związku małżeńskiego, bądź w sytuacji narodzin dzieci, kiedy małżonkowie (często pod presją swoich rodzin) decydują o strategii wychowania własnego potomstwa. Nadal nie zawsze tego typu małżeństwa spotykają się z pozytywnym odbiorem społecznym, zwłaszcza w ortodoksyjnych społecznościach religijnych, które wyrażają obawy o powierzchowny i selektywny przekaz domowej wiedzy religijnej. W przytoczonych badaniach ujawniają się również niepokoje dotyczące stabilności tożsamości dwukulturowej/dwureligijnej na dalszych etapach rozwoju dziecka oraz dylematy dotyczące konieczności kompromisów w zakresie praktyk religijnych i negocjacji wartości oraz dogmatów obu religii.

Kształtowanie tożsamości dziecka, w tym identyfikacji religijnej, jest możliwe dzięki dialogowi rodziców z dziećmi na temat wiary, religii – obejmującej swym zakresem podobieństwa i różnice między nimi, ale również podtrzymywanie pamięci o przodkach i kształtowanie odpowiedzialności za losy swojego narodu. Rodzice mają świadomość, że nie zawsze mają wpływ na wybór religii ich dzieci, natomiast mogą wyposażyć je w wiedzę kulturową

o chrześcijaństwie, islamie czy judaizmie. Wzrastanie w rodzinie pielęgnującej wspólne wartości, okazującej zrozumienie i gotowość do kompromisów, sprzyja otwartości na różnorodność.

Rodzinne życie religijne stanowi niezwykle ciekawy obszar poznania naukowego, szczególnie interesujący w przypadku małżeństw i rodzin mieszanych. Z powodu znaczącego wzrostu poziomu migracji – w przekonaniu autorek – ze zjawiskiem rodzin dwureligijnych będziemy spotykać się w Polsce coraz częściej, również z różnymi konfiguracjami związków mono i politeistycznych. Wyzwaniem dla badaczy będzie dotarcie do rodzin wieloreligijnych/wielowyznaniowych, by wychowanie religijne nie było w odbiorze społecznym tematem tabu, lecz stanowiło inspirację i ukazywało wielobarwność życia rodzinnego zakorzenionego w dwóch odmiennych religiach/wyznaniach.

Bibliografia

- Cukras-Stelągowska, J. 2016. Małżeństwa mieszane w społeczności żydowskiej – aberracja czy norma społeczna? *Wychowanie w Rodzinie*. 2 (14), ss. 317–339.
- Cukras-Stelągowska, J. 2018. Kulturowe wzbogacenie, zagubienie czy wykluczenie? Konsekwencje wychowania w żydowskiej rodzinie mieszanej w kontekście europejskich raportów. *Edukacja Międzykulturowa*. 1 (8), ss. 117–132.
- Cukras-Stelągowska, J. 2020. The Jewish Identity of the “Unexpected generation” in the Context of the Upbringing Model in a Mixed family. *Colloquia Humanistica*. 9, pp. 85–100.
- Cukras-Stelągowska, J. 2022. Konflikty, kompromisy i rezerwuar międzykulturowości w małżeństwach mieszanych. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*. 2 (22), ss. 145–164.
- Cukras-Stelągowska, J. 2023. „Próbujemy być rodziną wielokulturową...” – dualistyczny przekaz dziedzictwa kulturowego (komunikat z badań). *Edukacja Międzykulturowa*. 3 (22), ss. 134–149.
- Czykwin, E. 1997. Problemy małżeństw prawosławno-katolickich. W: Nikitorowicz, J. red. *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, ss. 220–231.
- Hruzd-Matuszczyk, A. 2024. „Kapitałne małżeństwo” – o potencjale małżeństw mieszanych w kontekście teorii kapitału społecznego i kulturowego. *Edukacja Międzykulturowa*. 3 (26), ss. 69–82.

- Hruzd-Matuszczyk, A. 2012. Kapitał społeczny i kulturowy małżeństw mieszanych i ich rodzin. *Ruch Pedagogiczny*. **4**, ss. 51–58
- Hruzd, A. 2011. Małżeństwa mieszane na Śląsku Cieszyńskim – problem wyboru: kompromis czy wykluczenie? W: Lewowicki, T., Szczurek-Boruta, A., Suchodolska, J. red. *Pedagogika międzykulturowa wobec wykluczenia społecznego i edukacyjnego*. Cieszyn–Warszawa–Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 251–267.
- Kabzińska, I. 1997. Rola rodziny w kształtowaniu tożsamości i w edukacji międzykulturowej w warunkach kulturowej unifikacji. Przypadek Białorusi. W: Nikitorowicz, J. red. *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, ss. 115–128.
- Karkowska, M. i Krawczyk, A. 2021. Doświadczenie wielokulturowości osób pochodzenia żydowskiego w perspektywie dialogu międzypokoleniowego. *Podstawy Edukacji. Wielokulturowość. Międzykulturowość. Transkulturowość*. **14**, ss. 87–106.
- Krawczyk, A. 2019. The Meaning of Jewish Culture of Origin for Jewish Women from the Third Generation. *Kultura i Wychowanie*. **1** (15), ss. 173–185.
- Krawczyk, A. 2023. *Doświadczenie międzykulturowości. Na podstawie narracji młodych osób dorosłych pochodzenia żydowskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Krawczyk, A. i Matusiak-Rojek, M. 2023. Macierzyństwo po żydowsku w narracjach matek żyjących w Polsce. *Studia Paedagogica Ignatiana*. **26**, ss.103–123.
- Lendzion, J. 2017. Małżeństwa kulturowo mieszane wyzwaniem wieku migracji. *Mulicultural Studies*. **2**, ss. 137–150.
- Moroz, A. 2014. Małżeństwa mieszane wyznaniowo – w stronę sekularyzacji czy akulturacji? *Pogranicze. Studia Społeczne*. **24**, ss. 31–47.
- Nikitorowicz, J. 1992. *Socjalizacja i wychowanie w zróżnicowanych wyznaniowo i etnicznie rodzinach Białostoczczyzny*. Białystok: Uniwersytet Warszawski. Filia w Białymstoku.
- Nikitorowicz, J. red. 1997. *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Paklepa, T. 2015. Komunikacja i tożsamość w małżeństwach mieszanych religijnie. Na przykładzie związków Polek z Arabami. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Sociologica VII*. **2** (7) , ss. 89–105.

- Różańska, A. 2000. Wychowanie w rodzinie mieszanej wyznaniowo – przykład wychowania międzykulturowego. W: Lewowicki, T., Suchodolska, J. red. *Rodzina – wychowanie – wielokulturowość*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, ss. 72–82.
- Różańska, A. 2015. *Edukacja religijna młodzieży w warunkach pluralizmu religijnego w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej (Grupa Wyszehradzka: Polska, Czechy, Słowacja, Węgry) – studium porównawcze*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sobecki, M. 2007. *Kultura symboliczna a tożsamość*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Sowa-Behtane, E. 2014. *Rodziny wielokulturowe*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ignatianum.
- Sowa-Behtane, E. 2021. *Znaczenie różnic kulturowych w kobiecym obrazie funkcjonowania małżeństw i rodzin wielokulturowych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.
- Stopikowska, M. 2014. Małżeństwa polsko-arabskie: specyfika i zagrożenia. W: Stala, J. red. *Nauki o rodzinie w służbie rodziny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, ss. 541–556.
- Szafrańska, A. 2021. Borderland as a Space Fostering the Contracting of Mixed Marriages – the Truth and Myths. *Edukacja Międzykulturowa*. 1 (14), ss. 167–177.
- Urban, J. 2002. Tożsamość narodowościowa a tożsamość religijna w rodzinach polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu. W: Lewowicki, T., Różańska, A. i Klajmon, U. red. *Kwestie wyznaniowe w społecznościach wielokulturowych*. Cieszyn: UŚ – Filia w Cieszynie, ss. 181–187.

Upbringing in multi-religious families as a subject of interest for intercultural pedagogy

Abstract: The main topic of the presented study is upbringing in multi-religious families as a thread rooted in intercultural education and constantly relevant due to the constant and growing diversity and social mobility. This article distinguishes two main thematic areas. The first describes the case of families in which partners come from the Christian and Muslim religions. The second discusses the functioning of Christian-Jewish families. Based on the results of the literature search, we answer to the following questions: What are the strategies of choosing religion by a bireligious family?; What are the potential and the family challenges in the context of religious upbringing?

It is particularly important for the authors to present the issue of upbringing in multi-religious families from two perspectives – as an element building and strengthening the development of its members, as well as equipping them with a specific capital contributed to society and as a potential challenge and source of family conflicts. There is not much research in this field in Polish pedagogy, but it is possible to identify a dominant research topic related to the educational strategies chosen by each partner and the scope of negotiating compromises and transformations in the practice of religious rites. The presented work is of a review nature, introducing subsequent considerations covering the issue of functioning of religiously and denominationally heterogeneous families.

Keywords: upbringing, interculturalism, mixed marriage, multicultural family, multireligious family, Islam, Judaism

Translated by Ewa Sowa-Behtane